

Чернікова Л.Ф., Зубкова Л.В.
МОВНІ РЕАЛІЇ ТА ПРОБЛЕМИ ЇХ ПЕРЕКЛАДУ

УДК 811.161.2-25"(477)

В свій час визначний митець слова Гете сказав : " *при перекладі слід зачіпати неперекладне, тільки тоді можна зрозуміти інший народ, іншу мову*".

Що ж означає слово " неперекладне " , якому Гете надавав такої великої значимості?

Як відомо, між словами двох мов може траплятися повна відсутність відповідностей. Слова, словосполучення, які не мають ні повних, ні часткових відповідностей у словнику іншої мови утворюють **безеквівалентну лексику** цієї мови. Всю безеквівалентну лексику можна умовно розподілити на дві групи:

1) Власні імена (особові імена, географічні назви, назви установ, організацій, газет тощо).

2) Слова-реалії - словникові одиниці, які означають предмети, поняття та ситуації, що не існують у практиці іншомовного соціального колективу. В цю групу входять слова, які означають різного роду предмети побуту, матеріальної та духовної культури, властивої тільки даному народові.

Особливої уваги варті **слова-реалії**. Вони виникають у мові кожного народу мимоволі, і оскільки відображають національну специфіку, часто завдають великих труднощів перекладачам.

Лексема " реалія " походить від латинського іменника жіночого роду *res, rei* ("річ; предмет, факт, подія"). Логічно висловити здогад, що в латинській мові давна побутова прикметник *realis*, утворений від іменника *res, rei* за допомогою прикметникового суфікса *-al-* по аналогії з прикметником *hiemalis*, утвореним від іменника *hiems, hiemis*. Проте лексикографічні джерела не підтверджують цього припущення. У найповнішому словнику латинської мови, давньої та класичної, - "*Totius Latinitatis Lexicon*" - зовсім немає слова *realis* як реєстрового. Згідно з оксфордським " *A glossary of later Latin to 600 A.D.* ", цей прикметник уперше ужив у 4 ст. н.е. римський філософ і ритор Г.М. Вікторіус у праці про Ціцерона. Відсутність лексеми *realis* у словникові Діканжа стверджує такий цікавий факт, що автори середньовіччя та пізніші - аж до 19 ст. не вживали цього прикметника.

Слово *realis* за походженням є формою множини жіночого роду пізньолатинського прикметника *realis* , що перетворився в іменник однини. Це слово у не зовсім точному значенні набуло універсальної чинності у філологічній літературі 19 і першої половини 20 ст. загалом для позначення матеріальних предметів і характерних національних звичаїв. Частота вживання його зросла з утвердженням реалізму.

У перекладознавчих працях лексема "реалія" як термін з'явилася у 40-х роках. Його уперше вжив А.Федоров (його діяльність склала цілу епоху в історії радянського перекладознавства) у праці "Про художній переклад" (1941), але для того, щоб позначити не лексему, а національно-специфічний об'єкт. Характеризуючи працю перекладача, автор зазначає : "Але водночас - це діяльність, що вимагає певних знань , не тільки практично-мовних, а й літературознавчих і історико-лінгвістичних, не кажучи вже про необхідність широкого культурного світогляду, що дозволяє усвідомити історичні і географічні *реалії* і т. ін., одним словом, уміти орієнтуватися в будь-якому тексті". У подальших працях дослідник, що зробив чимало для вивчення реалій, для обґрунтування їхньої класифікації та способів відтворення їхніх функцій у перекладі, залишився вірний такому розумінню терміну "реалія". В останньому виданні книжки "Основи загальної теорії перекладу : Лінгвістичні проблеми" (1983) А.Федоров дещо уточнює дефініцію "**реалії**": ідеться не просто про "слова, що позначають реалії", а про "*слова, що позначають національно-специфічні реалії суспільного життя і матеріального побуту*". На думку вченого, можна встановити різні групи та підгрупи реалій за ознакою належності їх до тієї чи іншої сфери матеріального побуту, духовного життя людини, суспільної діяльності, до світу природи і т.д. Але для А.Федорова реалія - завжди явище позалінгвальне, лише предмет матеріального світу, а не слово, що його позначає.

Надто широко розумів обговорюваний термін С.Толстой - перекладознавець, що опрацьовував проблеми перекладу з англійської мови російською. Для нього "**реалії**" - " *конкретні умови життя і побуту країни, з мови якої здійснюється переклад* ".

У такому ж розумінні, як у А.Федорова, зустрічається термін " реалія " у кандидатській дисертації Г.Шаткова (1952), присвяченій проблемам перекладу російської безеквівалентної лексики норвезькою мовою, у кандидатській дисертації і в статтях Г.Чернова - дослідника способів відтворення російської безеквівалентної лексики в перекладах радянської публіцистики англійською мовою. На основі праці Я.Рецкера " Про законні відповідники при перекладі рідною мовою " (1950) та обґрунтованого ним поняття "еквівалентності", а також факту наявності в семантичній структурі різномовних слів значень, що не збігаються, Г.Шатков упроваджує поняття "безеквівалентності". За його визначенням, "**безеквівалентні слова** - це такі лексичні одиниці будь-якої мови, які на певному історичному відрізку часу зовсім не мають готових еквівалентів у лексиці іншої мови". До безеквівалентної лексики Г.Шатков зараховує слова-реалії, окремі слова, деякі звороти. У своє визначення **слів-реалій** дослідник впроваджує *формальний перекладацький критерій: фактор наявності/відсутності еквівалентного словникового відповідника у двох зіставлених мовах*. Такий критерій не вказує на будь-які субстанційні якості слова-реалії, а переносить можливості його ідентифікації у сферу міжмовних відповідників. Це й природно: лише лінгвокраїзнавство може розглядати реалію у площині однієї мови; перекладознавство завжди пов'язане , принаймні, з двома мовами. Слабке місце Г.Шаткова - дуже приблизне визначення обсягу безеквівалентної лексики. До цього питання глибше підходить Г.Чернов, який виділяє декілька видів безеквівалентної лексики: лексико-предметну, лексико-семантичну та стилістичну безеквівалентності. По суті, *реалії відносяться до лексико-предметної безеквівалентності*.

У 1952 р. Л.Соболев дав таке визначення "реалії": "Терміном **"реалії"** позначають *побутові і специфічно національні слова й звороти, що не мають еквівалентів у побуті, а отже, і мовах інших народів*". З сьогоднішнього погляду, вище подана дефініція не зовсім чітка і вимагає внесення певних корективів. По-перше, слова, що належать до сфери безпосередньої лексичної номінації, не можуть мати "еквівалентів у побуті", де їм відповідають певні співвідносні денотанти - предмети і явища. По-друге - *реалія* - це варіативна категорія, пов'язана з процесом переважно бінарного зіставлення мов на лексичному та фразеологічному рівнях. Л.Соболев без належних підстав збільшує обсяг реалій, включаючи до цієї категорії прислів'я. Окремі компоненти прислів'я, без сумніву, можуть бути реаліями, але прислів'я як цілісна одиниця через узагальнено-абстрактний характер не має відповідника, співвідносного денотанта у позамовній предметній дійсності, отже, його не можна зарахувати до реалій. Так, у складі прислів'я, використаного І.Франком в оповіданні "Історія кожуха"- "А без кожуха взимі - як без духа!", є лексема "кожух" - реалія стосовно англійської мови як цільової, але ціле прислів'я - не реалія.

Те, що реалії виникають у загальнонародному процесі словотворення, акцентує дефініція Я.Рецкера: **"Реалії** - це слова, що позначають предмети, процеси і явища, характерні для життя і побуту країни, але не відзначаються науковою точністю визначення, властивою термінам". Проте автор не враховує відносності реалій, залежності їх від словникового складу мови-переймача, і в цьому хиба його визначення. Не враховано також, що реалія часто виражається полілексемними одиницями.

В українському перекладознавстві термін "реалія" вперше вжив О.Кундзіч у праці "Перекладацька мисль і перекладацький недомисел" (1954), підкреслюючи при цьому неперекладність реалій: "Я схильний вважати народні пісні аналогічними реаліями даного народу, що, як правило, не перекладаються".

Значним поступом в опрацюванні реалій в українському перекладознавстві є праці В.Коптілова. У визначенні реалій учений акцентує передусім чинник міжмовного зіставлення. Так, у праці "Актуальні питання українського художнього перекладу" В.Коптілов називає **реаліями** "слова, що позначають предмети та явища, невідомі мові перекладу".

З цього твердження випливає й той факт, що слова можуть бути реаліями в одній мові, але не бути такими в іншій. Наприклад, у Великобританії, як і у нас, є проїзні квитки, а у США - їх немає. Отже, стосовно американського варіанту англійської мови наш "проїзний квиток" - реалія, а стосовно британського варіанту - ні.

Ще більш яскравіший приклад можна навести, розглядаючи лексему "хліб". Лексема "хліб" - не реалія у бінарному зіставленні українсько-російському, українсько-англійському, але ця ж лексема - реалія у зіставленні українсько-ескімоському. Ще донедавна хліб був для них екзотикою, чимось рідкісним. Відома історія з перекладом по-ескімоськи молитви "Отченаш", коли слова "хліб наш насущий" ("хліб наш щоденний") виявилися носіям цієї мови такими ж дивними, недоречними, як би нам видалися слова "лососина наша щоденна". Папі Пію Х довелося видати спеціальну буллу, згідно з якою у текст молитви ескімосів дозволялося ввести саме ці слова - "лососина наша щоденна".

З погляду семантики реалії, завдяки наявності в їхньому семантичному континуумі метамовної інформації про закріплення за "своїм" мовним колективом, збігаються частково з діалектизмами. Як і діалектизми, вони надають мовленню певного колориту, формують мовленнєву характеристику літературних персонажів. Але принципова розбіжність між ними і діалектизмами полягає у тому, що географічна інформація реалій зв'язана з позначуванним предметом, це інформація про специфічні предмети та явища певного географічного ареалу. Місцева маркованість діалектизмів - це інформація про специфічні мовні засоби позначення загальновідомих предметів.

Вживається у філологічній літературі і термін **"діалектні реалії"**. Його розуміють подвійно, позначаючи ним слова, що називають предмети і явища вузького ареалу, або ж діалектні регіональні назви для предметів чи уявлень загальнонародних. Приміром, в українсько-якутському бінарному зіставленні лексема *"картопля"* - реалія української мови, бо це слово властиве всьому українському етномовному колективу, а лексеми *ріпа, мандебурка, крумплі, бараболя* - діалектні реалії у тому ж бінарному зіставленні.

Якщо порівняти часові реалії "на Івана Купала" та "на зільського Йвана", то семантика їх конвергентна: вони позначають одне з найпоетичніших календарних дійств, що веде відлік з давніх-давен. Наші далекі предки в такий спосіб возвеличували розповінь літа, оспівували розквіт природи. Але щодо узусу, ці вирази дивергентні: вислів "на Івана Купала" поширений по всій Україні, а "на зільського Йвана" - вираз діалектної окресленості, відомий лише в Гуцулії, де колись існувало повір'я, що король Гуцул будиться від зачарованого сну один раз на сім років, якраз у день зільського Йвана. Оскільки англійський світ такого свята не знає, хоч і має в календарі St. John the Baptist's Day (24 червня), то в українсько-англійському бінарному зіставленні часове позначення селянського календаря "на Івана Купала" - загальнонародна реалія, а "на зільського Йвана" - реалія діалектна. Як і всі діалектизми, реалії такого характеру - лінгвостилістична категорія. В художньому тексті вони відразу набирають додаткових смислових і естетичних відтінків, різко контрастують з літературно-нормативною організацією тексту, а тому, очевидно, стають значною мірою промовистими, значущими. При перекладі належить дуже обережно поводитися з діалектними реаліями, не забувати, що вони часто несуть у собі пам'ять тисячоліть, відгомін далеких віків, що вони - свідки образного мислення предків.

Певну близькість з семантичного та стилістичного боку мають реалії з термінами - мовними знаками, які репрезентують наукові поняття спеціальної професійної галузі знань. їхня кореляція полягає в тому, що інколи термін збігається з реалією, тобто існують **терміни-реалії**. Наприклад, *"рутин світ"* - назва рослини і, отже, термін. Водночас в українсько-англійському бінарному зіставленні це - реалія, бо такої рослини

немає в англomовному світі. Як і реалії, терміни можуть набувати переносного значення, це - один із активних процесів у сучасних мовах.

За походженням терміни і реалії різняться між собою. Реалії виникають переважно в народній гушці, а терміни створюють учені та спеціалісти-практики, часто на основі елементів з латинської та грецької мов або шляхом свідомого переосмислення звичайних "неспеціалізованих" слів. Сукупність термінів з певної галузі створює єдине ціле - терміносистему. Опис значення терміна тотожний самому його значенню, у реалії ж можна виділити при описі окремі аспекти.

Терміни і реалії по-різному стають широковідомими: терміни як назви певних предметів починають часто вживатися з поширенням цих предметів, в науці це зв'язано з процесом обміну науковою інформацією. Реалії проникають в інші мови завдяки художньому перекладу і засобам масової комунікації. Головна розбіжність між ними - сфера їхнього вжитку, функціонально-стилістичний критерій: терміни найширше вживаються у мові науки, вони - основа всіх терміносистем. Реалії переважають у художніх текстах, усному мовленні.

Деколи реалія як словосполучення складається з компонентів, які самі не є реаліями. Так лексема "півень" - не реалія (півні є усюди, або, принаймні, у дуже багатьох країнах), але народне часове позначення "до третіх півнів" - реалія української мови стосовно англійської. Ця реалія мальовнича, образна, багата конотаціями і, водночас, її експресивну семантику можна бодай частково відтворити засобами англійської мови, де є вислів the morning cock, а до семантичного поля "morning" належать лексеми cockcrow, cockcrowing.

Найчастіше дослідники вдаються до предметної, зовнішньої, позамовної класифікації реалій, і найпоширеніше, найгрунтовніше провели її С.Влахов і С.Флорін. З погляду перекладознавчого доречно провести поділ реалій в історико-семантичному та структурному планах.

З історико-семантичного погляду виділяються:

1) **власне реалії** (при існуючих референтах): укр. *коломийка, трембітьяр, постолі, яворівка, коливо, китайка, перебудова, гласність*; англ. *A babysitter, Boxing Day, the Central lobby, Poppy Day, Halloween, Harley Street doctor, a gifted child* ("у США особливо здібна дитина, для якої, з дозволу батьків, опрацьовується спеціальна шкільна програма") та ін.;

2) **історичні реалії** - семантичні архаїзми, які внаслідок зникнення референтів входять до історично дистантної лексики, втративши життєздатність. Їм властива сема "минуле", пов'язана із старінням референта, виходом позначуваного ним слова з царини активної суспільної практики мовного колективу. Вони вмщують фонові знання культурної спадщини. Крім національного, для них характерний хронологічний колорит: укр. *цезник, смерд, копний майдан, свячений, згінні дні, медведиця* ("група жінок, що, переодягнувшись, ходила по селу під час косовиці"), *зелені хлопці* ("опришки"), *підбрехач* ("другий сват у давніх українських весільних обрядах"), *тарниця* ("дерев'яне седло гуцулів"); англ. *the Black and Tans* ("чорно-руді" - англійські каральні загони в Ірландії в 1920-1923), *a priest's hole* ("іст. "нора", пристанище священника; таємна кімната, звичайно в церкві або в замку, де переховувалися католицькі священники в Англії під час переслідування католиків") та ін.

У структурному плані виділяються:

1) **реалії-одночлени**: укр. *вечорниці, криничар, денцівка, кобзарювати, валило*; англ. *a sheriff, a threepence, a maurole* ("травневе дерево"-"стовп, прикрашений квітами, різнобарвними прапорцями, довкруги якого танцюють в першу неділю травня у Великобританії") та ін.

2) **реалії-полічлени номінативного характеру**: укр. *курна хата, разовий хліб, троїста музика, братська могила, дзвінкова криниця* ("назва спеціальної радіопередачі про народну пісню"); англ. *a banana split, St. Valentine's Day, a Sussex pudding, a ticket day, a toffee apple, a soup-opera, garden seats, a means test man* та ін.

3) **реалії-фразеологізми**: укр. *лоби забрити, коло печі поратися, дбати про скриню, стати під вінок, на панцині бути*; англ. *to reach the woollack, to enter at the Stationer's hall* та ін.

З погляду перекладацької практики можна виділити **явні і скриті реалії**. Останні - це слова типу укр. *піч, сорочка* ("вишиванка"), *скриня* в українсько-англійському бінарному зіставленні. Вони начебто мають відповідники у мові-сприймачі, але співвідносні денотати в позамовній дійсності дуже відрізняються між собою, так що беззастережна субституція їх позначень, що мають різну художньо-стилістичну наповненість, може спричинити ряд додаткових труднощів (лексичний збіг відповідних номінацій при культурологічній розбіжності). В українсько-англійському бінарному зіставленні до прихованих реалій належить лексема *рушник*. У значенні "утиральник", для позначення необхідної в хаті ужиткової речі, вона рідше вживається рос. "полотенце", англ. *towel*. Але на Україні лексемою "рушник" позначають і декоративні рушники, вишивані та ткані, що споконвіку є суттєвим атрибутом усякденних і урочистих народних звичаїв, обрядів. З опорним компонентом "рушник" в українській мові виникло чимало реалій - етнографізмів, з погляду лінгвістики, - фразеологічних одиниць: *подавати рушники, вернутися з рушниками*. Тому-то слушно вчинили російські перекладачі, подаючи Малишкову "Пісню про рушник" під заголовком "Годы мольдые", і не намагаючись опоетизувати російське "полотенце".

Крім перекладознавства, термін "реалія" досить поширений в етнолінгвістиці і лінгвокраїнознавстві. У цих галузях філології під терміном "реалія" розуміють слова і словосполучення, що позначають специфічно національні предмети та явища, реальні факти, характерні для культури того чи іншого народу. Факти дво- і багатомовності, бінарного зіставлення не враховуються. Велика увага присвячується національно-історичному колориту референта. Деякі дослідники відносять до реалій і окремі факти життя, що не мають

сталого мовного оформлення. Для англійців, наприклад, вважає М.Вайсбурд, як реалія виступає той факт, що на Україні рудий колір волосся зустрічається зрідка. У такому випадку лінгвокраїнознавство перетворюється просто в краєзнавство.

Зауважимо, що твердження, нібито реалії перекладаються, - неточне. Перекласти - це значить віднайти відповідник у цільовій мові, а як же цього досягти, якщо в етнокультурі, матеріальній чи духовній, в історії носіїв цільової мови немає співвідносного об'єкта, поняття чи явища?! Отже, у випадку реалій доречно говорити не про переклад у буквальному розумінні, а лише про **віднайдення семантико-стилістичного відповідника або про трансляційне перейменування реалій.**

Відтворення семантико-стилістичних функцій реалій у перекладі - кардинальне питання перекладознавства. Чимало дослідників розглядало це питання і часто доходило при цьому не зовсім однакових висновків. Також при перекладах реалій слід враховувати те, що в різних мовах визначаються різні способи перекладу реалій.

На основі зіставлення англійських перекладів української прози з їхніми оригіналами можна визначити такі способи трансляційного перейменування реалій: *транскрипцію, гіперонімічне перейменування, дескриптивну перифразу, комбіновану реномінацію, калькування, міжмовну транспозицію на конотативному рівні, метод уподібнення, контекстуальне розтлумачення реалій.*

Терміном **"транскрипція"** позначають віднайдення якомога точнішого відповідника через запис звучання слів мови-джерела графемами мови-переймача. Транскрипція зв'язана з точною (наскільки це можливо) передачею звучання іноземного слова (примат вимови), - не єдиний спосіб передачі. Можливий і примат графіки - транслітераційна передача. Транскрипція і транслітерація - найлаконічніші способи. Завдяки ним створюється певний експресивний потенціал: у контексті слів рідної мови транскрибоване слово виділяється як чуже, надає предмету, який воно позначає, конотацій небуденності, оригінальності.

Коли йдеться про нефонетичні (щодо правопису) мови, зокрема, таку, як англійська, то транскрипція доречніша ніж транслітерація, що не відтворює справжнього звучання слів вихідної мови, а часто навіть спотворює його. Звідкіля ж взялось оце ломоносовське *"Невтонов"* у його патріотичному афоризмі: "... может собственных Платонов и быстрых разумом Невтонов российская земля рождать ", як не через транслітерацію, панівний тоді в російській писемній практиці спосіб відтворення, англійського прізвища Newton?! Лише транслітерацією можна пояснити, чому роман В.Скотта "Ivanhoe" був опублікований у 1826р. у російському перекладі Г.Ковтирьова під назвою "Ивангое", а у Львові у 1905р. опублікували "Robinson Crusoe" в українському перекладі А.Павинського під назвою "Робінзон Крузое", автора ж назвали Даніелем Дефоє. Правда, так було не всюди і не завжди.

В українсько-англійських відносинах у багатьох випадках ще не встановлено на науковій основі точних правил міжмовних фонетико-графічних відповідників, не розв'язана повністю проблема усталеного оформлення на письмі звучання українських слів в англійському оточенні. Проте все ж українські перекладачі широко послуговуються цим способом перекладу реалій і іноді досить влучно. Зокрема дуже влучно транскрибувала власні імена англійська письменниці М.М.Дові, яка після десятирічного перебування в Українських Карпатах опублікувала в 1891р. книжку "Дівчина в Карпатах".

Проти транскрипції як масового способу передачі реалій іншомовним звуковим матеріалом часто лунають голоси критиків. Справді, які асоціації може викликати чуже далекомовне слово, подекуди дуже важке для вимови, часто повністю позбавлене змісту для читача, що не володіє мовою-джерелом? Так, лексема *"характерник"* ("чаклун", "чарівник") з оповідання О.Стороженка "Закоханий чорт": "Що воно за біс,- подумав дід,- чи не характерник..." можна б приблизно передати англійськими частковими відповідниками а sorcerer, а conjurer, а wizard, а enchanter. Тоді сема "локальність" була б утрачена, але семантика реалії оригіналу, денотативна і частково конотативна, збереглася б. Ф.Лайсвей пішла шляхом транскрипції: "What the devil is he?" thought my grandfather." Is he not a kharakternick?", але англійський читач, без сумніву, не зрозуміє цього транскрибованого слова.

Транскрипція, поруч із запозиченням і чужим синтаксисом, сприяють перенесенню читача в атмосферу чужої мови, а не перекладові з однієї мови на іншу. Інколи, завдяки транскрипції, у читача створюється фальшиве уявлення, нібито йдеться про реалію чужого побуту. Насправді ж тут відіграла визначальну роль безпорадність перекладача, його небажання чи невміння віднайти потрібний (хай і описовий) відповідник. Так, у перекладі рядків із співанки Ю.Федьковича "Флояра": "Сестри сидять у каганця, Шиття дошивають" - "The sisters finish their sewing By the light of the Kahanets" знаходимо транскрибоване слово Kahanets. Текст був би зрозумілішим, якщо б перекладачка вжила вислови а nightlight, а small lamp. В той же час заголовок вірша - реалію "Флояра" - варто було б транскрибувати, бо, по-перше, це специфічно гуцульський інструмент, а по-друге, ця реалія - наскрізний експресивний елемент поезії: у *флояру* тужить Іванів брат за ним; коли раптово голосно *флояра* замовкає, всі жахаються, передчуваючи якийсь нещастя; коли Іван умирає на чужині йому вчувається голос *флояри*. Ф.Ласвей вжила як заголовок гіперонім "The flute". За характером будови та гри на ній а flute має певну подібність з флоярою, але в такому перекладі зникає уся національно-культурна інформація.

Єдиний різновид реалій, який неминуче треба подавати в національній подобі,- це антропоніми та топоніми, на зразок українських *Тарас, Ярема, Калина, Вірко, Черемош, Назар*. Так, у газеті "News from Ukraine" у розповіді про перебування американських туристів у Києві читаємо: "A nine-year-old American, Yarema Bachynsky, came to Ukraine as a member of the group". Тут йдеться про мешканця США, але українця за національністю, на що вказує його ім'я, правильно протранскрибоване. У принципі, правильне наслідування оригінального звучання назв (Вільнюс, Тбілісі, Lviv) - вияв поваги до народу.

Зовсім інший підхід до смислово значущих власних імен, прізвищ і географічних назв. Сислове ім'я - це своєрідний троп, рівновартний метафорі чи порівнянню і використовувався у стилістичних намірах для характеристики персонажа або соціального середовища. Воно незамінне там, де є гротеск, гіпербола, певний підтекст. Коли власні імена семантично значущі, втрати при транскрипції бувають надзвичайно великі. Наприклад, перекладаючи повість "Fata Morgana" А.Бернгард перейменував вуличну кличку Олекси Безика - *Півтора Лиха*: "Коло Графійки сидів Олекса Безик, якого на селі звали Півтора Лиха" - "Next to Hafiya sat Olexa Bezik whom the villagers called Hard Luck" Отже, читач може зрозуміти, яке значення мало це прізвисько, а от що може зрозуміти читач з того, як Джон Вір протранскрибував прізвище *Прийдеволя* при перекладі повісті "Борислав сміється" - *Priydevoľa*. Тут повністю втрачено семантичну значущість прізвища.

Водночас без транскрипції не обійтись. Е.Сепір писав, що жодна мова не спроможна виражати кожен конкретну ідею самостійним словом чи кореневим елементом, бо конкретність досвіду безмежна, а ресурси навіть найбагатшої мови - дуже обмежені.

Термін "**гіпонімія**" впровадив у мовознавство Дж.Лайенз для позначення видо-родових відношень. В.С.Виноградов і А.Федоров застосували цей термін у перекладознавстві, назвавши "гіпонімічним" такий переклад, при якому видове поняття мови-джерела передається родовим мови-сприймача. Отже, гіперонім не відтворює усього обсягу семантики гіпоніма, а лише наближає до неї. Виходячи із семантики відповідних грецьких слів (*гіперонім* - родове поняття стосовно *гіпоніма* -видового поняття), є доречним назвати цей вид перекладу **гіперонімічним**.

Гіперонімічне перейменування - досить поширений вид перекладу реалій, пов'язаний із засадними поняттями лексичних трансформацій, категоризацією денотата, визнанням ізоморфізму частини й цілого, генералізацією. Усе це належить до мовних універсалій. Можливість такого виду трансляційного перейменування, такої деконкретизації зв'язана з наявністю міжмовних гіпонімів, які, в свою чергу, зумовлені гіпонімією як мовною універсалією.

В одномовному плані відношення гіпонімії характеризується так: **а** є гіпонім **в**, якщо твердження, що **х** є **а**, імпліцитно означає, що **х** є **в**, напр.: укр. "свитка" - гіпонім стосовно гіпероніма - укр. "одяг". Під міжмовною гіпонімією розуміють відношення слів однієї мови, що називають видові поняття, до слів іншої мови, що означають родові поняття.

При гіперонімічному перейменуванні, по суті, відбувається дереалізація реалій, тому що часто конкретне поняття передається лексевою надзвичайно широкої, розпливчатої референції. При такому виді перекладу стилістична роль реалій незначна.

Гіперонімічний переклад передає семантику так званих денотативних реалій з втратою семи "локальності" і окремих семантико-диференційних ознак. Ось як описує М.Коцюбинський головну героїню Маланку в повісті "Fata Morgana": "Мала, суха, чорна, у чистій сорочці, в старенькій *свитці*". У перекладі А.Бернгарда читаємо: "There was Malanka, small and thin, in a clean blouse and an old coat". Гіперонімічне перейменування *свитка* :: *a coat* не адекватне: *a coat* - нейтральне позначення, а *свитка*, крім загального денотативного значення "верхній одяг", означає "одяг з домотканого грубого сукна". Щодо конотативної семантики, то слово "свитка" має ще імпліцитне значення "одяг бідної людини"; вміщає воно і локальну сему, що позначає етнічну віднесеність, - "одяг української селянки". Усі конотативні семи, локальна сема і частина денотативних сем при гіперонімічному перейменуванні не відтворюються.

Одночасно гіперонімічне перейменування має певні позитивні риси. Якщо інші способи відтворення реалій часто надмірно актуалізують текст, бо вносять в нього щось нове, що приковує до себе увагу, то гіперонімічне перейменування належить до нейтральних методів. Оскільки перекладні тексти як поле різноманітної мовної та лінгвокультурної інтерференції часто надзвичайно актуалізовані незалежно від суб'єктивних намірів перекладача і, тим паче, автора, метод гіперонімічного перейменування може виявитися корисним.

Коли потрібний високий ступінь експліцитності у процесі перекладу, часто застосовують **дескриптивну перифразу**, чому сприяють контекстно-ситуативні чинники.

Коротко охарактеризувати перифразу можна як описовий зворот, за допомогою якого явище, предмет, особа, реалія називаються не прямо, а описово, через характерні їх риси. Ось деякі зразки вдалих перифраз: *святий* - *a consecrated dagger*; *постоли* - *ox-hide footwear*; *полонина* ~ *a mountain meadow*; *староста* - *the county chief*; *опришок* - *a peasant*; *вип'ємо могоричі* - *we'll seal a bargain with a drink*; *за скриню подбай* - *start thinking about the dowry*; *на покуті* - *in the only corner by an icon*; *коровай* - *a wedding bread*; *оселедець* - *a long forelock*.

За допомогою описової перифрази відтворюють семантику часових реалій селянського календаря, наприклад: "Коли це, в *пилпівку* оце, сидимо з Явдохою, вечеряємо" - "Well, one evening, it was around the fasting time before Christmas, we were having our little dinner with Yavdokha".

Оскільки дескриптивні перифрази майже ніколи повністю не відтворюють семантики оригіналу для іноземного читача, перекладач, застосовуючи дескриптивний метод, не повинен втрачати почуття міри, щоб у погоні за правдою деталі не розминутися із художньою правдою цілого.

Комбінована реномінація - найчастіше транскрипція з описовою перифразою - досить ефективний, хоча й багатослівний, спосіб максимальної передачі семантики реалій, зв'язаний з лінійним розширенням тексту.

Комбінований спосіб розтлумачення семантики реалій поширений у наукових і науково-популярних текстах. Так ще в 1874р. у провідному англійському журналі "Антенеум" було вміщено кваліфіковану

рецензію на збірку чумацьких пісень І.Рудченка. Рецензент, спираючись на етнографічний нарис І.Рудченка "Чумаки в народних піснях", описує чумацтво як реалію українського побуту та характеризує чумацькі пісні. Поруч з транскрибованим словом "chumaks", він подає дескриптиви: "wandering carriers", "those Little-Russians whose oxdrawn carts fetch salt from the Crimea and fish from the Black Sea and the Sea of Azov".

Такий прийом часто застосовується і в художній творчості. Наприклад її широко використовує Ф.Ласвей: "А про вечорниці так і не згадуй!" - "And also, don't mention to her the Vechernitzi, the evening gathering and revel of youths and maidens".

Іноді у склад комбінованої реномінації входять транскрибоване слово і гіперонім. Так, в англomовній статті прогресивного російського публіциста І.Головнина "Пісні, історія і доля козаків" (1856) можна побачити реалію "чумак", передану гіперонімом з транскрипцією: "Many traces and indications of them are perceptible in the waggons (*tschoumaks*)".

Калькування - особливий вид запозичення, коли структурно-семантичні моделі мови-джерела відтворюються поелементно матеріальними засобами мови-сприймача. Калькування своєрідно відображає суть перекладу як процесу біполярного: адже мета перекладу - перетворити цільовою мовою оригінальний текст. Така ж і суть калькування. Цей метод, що передбачає відтворення внутрішньої форми слова, а разом з нею - структури образного переносу значень, активізує словотворчі засоби, дає поштовх до утворення семантично містких неологізмів.

Розрізняють *повне і часткове калькування*. При повному калькуванні слова або словосполучення буквально перекладаються. Точна калька в лексичному і семантичному відношеннях повністю збігається з відповідником у мові-джерелі. При частковому калькуванні вислови частково перекладають, а частково будують з іншомовного матеріалу чи бодай за іншомовним зразком.

Іноді калькування може перетворитися в буквالیстський переклад, особливо в випадках пов'язаних з реаліями-фразеологізмами. Наприклад, "...тобі лоб забриють" - "...then your head will surely be shaven". Тут калька "не спрацювала" через розбіжності в позамовній дійсності. Українська реалія фразеологічного характеру "лоби забрити" ("забирати в царську армію") була породжена наказом, чинним до 1874р.: голити передню частину голови всім рекрутам до царського війська. Оскільки англomовний світ не знав такого бруталного звичаю, англomовний читач може сприйняти цей вислів лише в прямому розумінні, тобто в цитованому вище контексті зовсім не сприйняти його. Тут єдиний вихід - описова перифраза з свідомою втратою значної частини країнознавчої інформації: "Брати на панщину ходили, Поки лоби їм погодили!" - "My brothers slaved on the estate And then, conscripted, marched away!".

Інколи у тканині художнього твору реалія майже повністю втрачає денотативне значення і функціонує лише в конотативному плані з затемненням локальної характеристики. Це трапляється найчастіше тоді, коли вона-компонент тропу. У таких випадках доречно застосовувати **міжмовну конотативну транспозицію (транспозицію на конотативному рівні)**, замінюючи українську реалію реалією англomовного світу з іншим денотативним, але рівновартним конотативним значенням.

Так, в українському художньому мовленні дуже часто вживається слово "калина" і в денотативному плані як поширена на Україні рослина, і в конотативному як ознака червоної барви, символ дівочої цнотливості, невинності. Для англійців же калина - не більше, ніж куц з гіркуватими ягодами. Якщо реалія "калина" в оригіналі несе денотативну інформацію, то її англійські часткові відповідники - це складні слова а guelder-rose, а snowball tree, які, однак, ніяких конотативних асоціацій не спроможні викликати. В асоціативному плані відносним відповідником реалії "калина" є лексема *a cranberry* ("журавлина"). Уже в 19 ст. ця лексема вживалася в англійській літературі з конотативною семантикою дівочої цнотливості й червоної барви.

Транспозицію на конотативному рівні можна застосовувати лише тоді, коли сема локальності не актуалізована в тексті оригіналу.

Суть **методу уподібнення** полягає у відтворенні семантико-стилістичних функцій реалії мови-джерела іншомовним аналогом - реалією мови-переймача. І.Левий називає цей вид перекладу "субституцією" або "підстановкою", стверджуючи, що його доречно застосовувати тоді, коли концентрація спільного досить сильна. Іноді знаходимо його і в оригінальній англomовній літературі на іноземну, зокрема, українську, тематику, як у повісті "Найстрашніший злочин" англійської письменниці Д.Джерард: "Besides the national beetroot soup, there were pirohy (a sort of small dumplings) which absolutely swam in butter, and the most artistic sour cream dumplings".

Зацікавившись творчістю Т.Шевченка, відомий американський літературознавець В.В.Брукс опублікував у 1921р. статтю про нього, що не раз передруковувалася у прогресивній пресі, під заголовком "Out of a Kozak they made a valet and out of a valet a genius was born". Як впливає із змісту статті, її автор ужив лексеми valet ("a man-servant performing duties chiefly relating to the person of his master") для розкриття семантики української реалії "козачок" ("у сародавньому дворянському побуті - хлопчик-слуга"). В англomовній Україні зафіксовано і дескриптивне відтворення цієї реалії - a house servant boy, але в заголовку статті воно було б недоречне.

При методі уподібнення виникає небезпека штучного перенесення читача в рідне середовище, а тому цей метод не завжди бажаний з погляду стилістичного й національно-культурного.

Існує ще один вид віднайдіння семантико-стилістичних відповідників реалій - **контекстуальне розтлумачення реалій**. Такий вид відтворення семантико-стилістичних функцій реалій нерозривно пов'язаний з цілісністю художнього тексту і полягає у роз'ясненні суті реалії у найближчому контексті, як, наприклад, у повісті "Захар Беркут" І.Франка. Тут автор майстерно впроваджує реалію "копа", яку ж сам і контекстуально розтлумачує. "...Завтра на копу!" - і йшли дальше... "На копу скликають, на раду

громадську", - сказав Максим". Так само контекстуально впроваджує цю реалію у художню тканину перекладу Д.Вір: "... Tomorrow to the kora !" and they went on.. "They're calling the people to the kora, the community council," said Maxim". У перекладі ж М.Скрипника слово "копа" замінено гіперонімом an assembly, але від цього переклад не стає кращим - навпаки.

Наведений список способів трансляційного перейменування реалій не є абсолютним. Переклад - це справа творча, індивідуальна. Кожен автор може за допомогою свого таланту, своєї майстерності слова виробляти інші шляхи донесення до читача змісту того, що більшість дослідників назвала неперекладним - **реалії**.

Джерела та література:

1. Зорівчак Р. П. Реалія і переклад / Р. П. Зорівчак. – Львів, 1989.
2. Влахов С. Непереводимое в переводе / С. Влахов, С. Флорин. – М., 1986.
3. Березинский В. Украинско-английские семантико-стилистические параллели на морфологическом уровне / В. Березинский. – Львов, 1972.
4. Полюжин М. М. Теорія і практика перекладу з англійської мови на українську / М. М. Полюжин. – К., 1991.
5. Вопросы теории перевода в зарубежной лингвистике. – М., 1978.